

ผีตาโขน นิยามและความหมายเบื้องหลังหน้ากาก

อาจารย์เอกรินทร์ ฝั่งประชา*

โดยทั่วไปรับรู้กันว่า “ผีตาโขน” คือการละเล่นอย่างหนึ่งที่มีคนสวมหน้ากากสีสันทันดูฉลาดและแต่งกายด้วยเสื้อผ้าราวกับชุดแฟนซี ออกมาเดินและเต้นเป็นขบวนประกอบเสียงเพลงพื้นบ้านและเพลงสมัยใหม่ จนทำให้ภาพของงานที่มีสีสันเหล่านี้ก็กลายเป็นสิ่งดึงดูดให้นักท่องเที่ยวทั้งไทยและเทศที่รักความสนุกสนาน ต่างเดินทางเข้ามาในอำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย เพื่อร่วมงานผีตาโขน ซึ่งจัดขึ้นในราวเดือน 7-8 เป็นประจำทุกปี

หากทว่า สิ่งที่น่าสนใจกับอยู่ที่ “ชื่อ”, “รูปแบบ” และ “ความหมาย” ที่ซ่อนอยู่เบื้องหลังหน้ากากผีตาโขนเหล่านั้นว่าคืออะไร และมีที่มาที่ไปอย่างไร ? เป็นสาระสำคัญของการนำเสนอบทความชิ้นนี้

ผีตามคน, ผีขน, ผีโขน หรือผีตาโขน ?

การเล่นผีตาโขนด่านซ้ายมีมาเมื่อใดไม่ปรากฏชัด เชื่อว่าคงเล่นมาตั้งแต่โบราณ แต่ไม่อาจทราบชื่อเรียกว่าคือการละเล่นอะไรที่แน่ชัด

ประเด็นดังกล่าวทำให้ สาร สารทัศนานันท์ (อ้างจาก กาญจนา สวนประดิษฐ์, ไม่ระบุปี, 135.) นักวิชาการท้องถิ่นแห่งเมืองเลยเสนอสมมุติฐานที่น่ารับฟังว่า เมื่อการเล่นผีตาโขนถูกผนวกเข้าไปเป็นส่วนหนึ่งของการละเล่นในพิธีกรรมทางพุทธศาสนา “งานบุญหลวง”¹

* อาจารย์ประจำภาควิชามานุษยวิทยา คณะโบราณคดี

¹ หนึ่งในงานบุญฮีดลือสของคองสิบสี่ของชาวอีสานในวัฒนธรรมลุ่มน้ำโขง โดยทั่วไปจะจัดขึ้นเดือน 4 แต่ในอำเภอด่านซ้ายจัดขึ้นช่วงเดือน 8 จัดพิธีขึ้น 4 วัน วันแรกคือ วันแตงวัด วันที่สองเป็นวันโอม วันที่สามเป็นวันแห่พระอุปคุต และวันท้ายสุดเป็นวันทำบุญฟังเทศน์

ชาวบ้านจึงเรียกกันว่า “ผีตามคน” ด้วยความเชื่อที่ว่า เมื่อถึงเวลาประกอบงานบุญหลวง ในหมู่บ้านมักจะมีผีป่าที่ติดตามส่งพระเวสสันดรเข้าเมือง เหตุดังกล่าวจึงทำให้เรียกการละเล่นของผู้สวมหน้ากากรูปผีว่า “ผีตามคน” นับจากนั้นมา ก่อนเปลี่ยนมาเป็น “ผีตาโขน” สมัยหลัง

สาร ให้ความเห็นของการเพี้ยนคำดังกล่าวว่า คงหมายถึงผีที่มีรูปร่างหน้าตาคล้าย หัวโขนที่ปั้นหรือทำขึ้นให้ดูน่าเกลียดน่ากลัวเมื่อคนจะเล่นผีตาโขนจึงต้องทำหัวโขนมาสวมใส่ และที่น่าแปลกคือ การเล่นผีตาโขนเป็นการเล่นที่มีการสวมหัวจำลองคล้ายๆ กับการเล่น โขนในภาคกลาง

ขณะที่ กาญจนา สวนประดิษฐ์ (เพ็งอ้าง.) อ้างว่า การเรียกว่า “ผีตามคน” ตามที่ สารเสนอมา คงเป็นไปได้ เพราะคำว่า “ตาม” ไม่มีใช้ในภาษาอีสาน แต่จะใช้คำว่า “นำ” แทน เหตุนี้ คำที่ใช้เรียกก่อน “ผีตาโขน” จึงไม่อาจหาข้อสรุปได้แน่ชัด จะมีเพียงแต่คำ “ผีขน” หรือ “ผีโขน” ของท้องถิ่นอื่นที่มีลักษณะการเล่นใกล้เคียงกับการเล่นผีตาโขนด้านซ้าย อย่างไรก็ตาม ไม่ว่าจะเรียก “ผีตามคน”, “ผีขน”, “ผีโขน”, หรือ “ผีตาโขน” คำเหล่านี้ล้วนสื่อถึงการละเล่นหรือพิธีกรรมที่มีการใช้หน้ากากที่ถูกแต่งแต้มให้ดูน่ากลัวจนผิดแปลกไปจากธรรมดาหรือคล้ายกับ “ผี” มาสวมหัว เป็นส่วนสำคัญของการเล่นทั้งสิ้น

หน้ากากผีตาโขน : การเปลี่ยนและความสืบเนื่อง

ชาวด่านซ้ายเล่าว่า สมัยก่อน การทำหน้ากากผีตาโขนต้องทำหน้าตาให้ดูน่ากลัว หัวโขนจะใช้วัสดุที่มีตามธรรมชาติมาตกแต่ง อุปกรณ์มีเพียงหวดหนึ่งซ้าวเหนียว นำมาเย็บติดกับโคนก้านมะพร้าว ใช้ไม้เนื้ออ่อนทำจมูก ไม่มีการแต่งแต้มสีส้น แต่จะใช้ดินหม้อสีดำ มาทาให้ดูน่ากลัว เสื้อผ้าของผีตาโขนทำจากเศษผ้า จีวรพระเก่าๆ หรือไม้กึ่งมุ้งเก่าๆ ส่วนชาวบ้านคนใดจะทำหน้ากากจะต้องออกไปทำในที่มืดซิดไม่ให้ใครเห็นหน้าของผีตาโขนที่ตนทำ ปัจจุบัน การทำหน้ากากผีตาโขนมีรูปแบบที่เปลี่ยนจากเดิมมาก มีการนำวัสดุสมัยใหม่ เช่น กระดาษ เรซิน และสีน้ำมัน มาเป็นส่วนประกอบการตกแต่ง พร้อมทั้งเพิ่มลวดลายสีส้น และไม่ต้องแอบทำเช่นก่อน อย่างไรก็ตาม สิ่งที่ยังคงเดิมคือ รูปแบบของผีตาโขน ที่มีผีตาโขนใหญ่และผีตาโขนเล็ก

ผีตาโขนใหญ่

ผีตาโขนใหญ่ทำเป็นรูปผู้ชายและหญิงอย่างละหนึ่งตัวคนทำคือกลุ่มชาวบ้านครอบครัวใดครอบครัวหนึ่งที่อยู่ในด่านซ้ายและมีฐานะทางเศรษฐกิจ ซึ่งมีหน้าที่จัดทำต่อเนื่องกันมาหลายชั่วอายุคน หากถ้าปีใดไม่ทำ เชื่อว่า อาจทำให้คนในครอบครัวและคนในชุมชนเกิดเหตุเภทภัยหรือเจ็บไข้ได้ป่วย

ชาวบ้านเชื่อกันว่า การทำผีตาโขนใหญ่จำลองมาจากร่างของคนที่มีรูปร่างสูงใหญ่ มีร่างกายที่แข็งแรงและสมบูรณ์ ก่อนขึ้นโครงร่างของผีตาโขนใหญ่ ผู้ทำจะต้องประกอบพิธีไหว้ครุ จัดดอกไม้ธูปเทียนใส่พานกล่าวคำขอขมาและขออนุญาตต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์

ส่วนการทำโครงผีตาโขนใหญ่จะใช้ไม้ไผ่มาสานขึ้นรูปเป็นลำตัว แขน และศีรษะ ส่วนศีรษะสานเป็นทรงกลม หาด้าผืนใหญ่มาคลุม ใช้เส้นใยมะพร้าวหรือนำเศษผ้ามาตัดเป็นริ้วยาวๆ ติดบนศีรษะสมมติให้เป็นผม โดยทำผมผู้หญิงยาวกว่าผมผู้ชาย โบน้าสานด้วยดอกไม้ไผ่เป็นวงกลม หลังจากนั้นจึงตกแต่งปาก จมูก ตา คิ้ว หู ส่วนลำตัวและแขนหุ้มด้วยผ้าผืนใหญ่ เช่น ผ้ามุ้ง ผ้าห่ม ฯลฯ ที่ไม่ใช่แล้ว มาเย็บคลุมให้มิดชิด

สำหรับผีตาโขนชาย ทำอวัยวะเพศชาย ตอนปลายอวัยวะเพศทาสีแดง แล้วนำมาผูกติดไว้บนเอวหรือใต้สะดือ ส่วนผีตาโขนหญิง ใส่ขนาดเครื่องเพศหญิงที่ทำจากโคนก้านทางมะพร้าว แล้วเย็บไว้ตรงใต้สะดือ ตรงหน้าอกทั้งสองข้างนำกะลามะพร้าวทำเป็นรูปนมติดไว้ ส่วนลำตัวใช้ไม้ไผ่เป็นลำมามัดไขว้ผูก สำหรับให้คนยืนข้างในจับยกร่างผีตาโขนเคลื่อนไปมา ด้านหน้าตอนลำตัว เจาะรู 2 รู ให้คนถือผีตาโขนได้มองเห็น และได้ช่องที่ตามองลอด เจาะรูขนาดแขนสองข้างสอดเข้าออกได้ 1 รูสำหรับสอดขวดเหล้าหรือสิ่งของเข้าไปได้ เมื่อมีคนให้เหล้าหรือสิ่งของแก่ผู้เชิดผีตาโขนใหญ่

ผีตาโขนเล็ก

ส่วนการทำผีตาโขนเล็กชาวบ้านต่างคนต่างทำ สมัยก่อนนิยมทำหน้ากากด้วยโคนก้านทางมะพร้าวแห้ง จัดตัดแต่งเจาะช่องตา จมูก ปาก และใบหู แล้วเอาหวดหนึ่งช้าวเหนียวที่ไม่ใช่แล้วมาเย็บติดกับหน้ากาก โดยหงายปากหวดขึ้นข้างบนให้หูของหวดอยู่ทางซ้ายและขวาของศีรษะ ตรงกันหวดกดให้เป็นรอยกลมๆ แล้วนำเอาผ้าเก่าที่ไม่ใช่แล้ว มาเย็บต่อจากหน้ากากลงมา จัดแต่งให้ผ้าคลุมรอบตัวมิดชิด ส่วนแขนจะทำเป็นรูปแขนเสื้อยาวออกมา

นอกจากนี้ มีการนำไม้มาทำเป็นดาบหรือง้าว ตรงโคนด้ามดาบทำเป็นรูปอวัยวะเพศชาย รวมทั้งยังทำ “หมากกะແหล່ງ” หรือวัตถุที่มีลักษณะคล้ายกระดิ่งแต่เป็นรูปสี่เหลี่ยมแบน ใช้แขวนคอวัวควาย มาผูกที่บั้นเอว บางคนก็ใส่สร้อยประคำสำหรับห้อยคอทำจากไม้เป็นท่อนขนาดเล็ก โตราวเท่าหัวแม่มือ ทำเป็นรูปอวัยวะเพศชาย ร้อยเป็นพวงยาว คล้องคอบ้าง ผูกรอบติดบั้นเอวบ้าง และบางคนที่อาจนำวัตถุบางอย่างมาทำรูปอวัยวะเพศหญิงนำมาใช้ประกอบการละเล่น ขณะที่บางคนก็กลับแต่งเป็นคนป่า เปลือยกายท่อนบนและใช้ดินหม้อทาตัว พร้อมนำ “ไม้เฮี้ย” หรือไม้ไผ่ชนิดปล้องยาวๆ มาถือกระแทกกับพื้นเป็นจังหวะ

นอกจากนี้ ชาวบ้านบางคนยังนำดอกไม้ไผ่มาสานเป็นรูปม้า ช้าง และควาย หุ้มด้วยผ้าเก่า โดยสานเว้นช่องตรงกลางลำตัวม้าไว้สำหรับให้คนเอาลำตัวสอดเข้าไปถือม้าเมื่อนำม้าเข้าขบวนแห่หรือขณะนำม้าไปแสดงการละเล่น พร้อมกับมีดดาบหรือง้าวเป็นอาวุธ ชาวบ้านเรียกคนที่ม้าจำลองนี้ว่า “ม้า ช้าง ควายตาโขน” เพื่อวิงโล่หยอกล้อผู้หญิงและเด็กคนที่ขี่ม้าปกติจะไม่สวมหัวผีตาโขน แต่จะทาหน้าและลำตัวด้วยสีต่างๆ ให้หน้าเกลียดน่ากลัว ส่วนผู้เล่นผีตาโขนในสมัยก่อน จะเล่นเฉพาะผู้เฒ่าและผู้แก่ ไม่เปิดโอกาสให้เด็กหนุ่มวัยรุ่นเล่นหรือใส่หน้ากากผีตาโขน เพราะชาวบ้านเชื่อว่า “เด็กปากบ่แล้ว แคล้วบ่คำเล่นบุญบ่ได้ไม่ดี” คือเล่นแล้ว “ชะล่า” หรือผิดจารีตที่เคยปฏิบัติมา² ปัจจุบันธรรมเนียมดังกล่าวจางหายไปหลายสิบปีแล้ว ทำให้การเล่นผีตาโขนมีผู้เล่นหลากหลายกลุ่มและหลายวัย

ผีตาโขน : การละเล่นที่อำเภอด่านซ้าย

การเล่นผีตาโขนในอำเภอด่านซ้ายจัดขึ้นช่วงงานบุญหลวงเดือน 7-8 งานดำเนินขึ้นในตอนเช้าของวันมื่อโฮม (วันแรกของงาน) ผีตาโขนเล็กจากหมู่บ้านต่างๆ จะมารวมตัวกันเพื่อร่วมขบวนแห่พระอุทิศจากทำนาลำน้ำหมันมาประดิษฐานที่วัดโพธิ์ชัย มีผีตาโขนใหญ่นำหน้าขบวน เพื่อแห่ไปยังบ้านเจ้ากวน ขบวนมีการตีกลองยาว ช้อง ฉิ่ง และฉาบ เมื่อถึงบ้านเจ้ากวน ทั้งเจ้าพ่อกวนและนางเทียม (กลุ่มผู้นำในการประกอบพิธีกรรมทางความเชื่อของชุมชนที่สามารถติดต่อกับวิญญาณหรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ได้) จะออกมารับขบวนแห่จัดเลี้ยงเหล้าและอาหารต่างๆ

² ชาวด่านซ้ายเชื่อว่า ขำล่าก็คือความเชื่อเรื่องเสนียดจัญไร ถือเป็นข้อห้าม หรือหากใครปฏิบัติไม่ถูกต้องและไม่เหมาะสมตามจารีตที่วางไว้ จะต้องประสบกับเหตุและเภทภัยต่างๆ

หลังจากนั้น ชาวบ้านจะนำดอกไม้ ธูป เทียน หมาก พลู และสีเสียด ใส่ขันมอบให้ เจ้ากวนทำพิธีเคารพสิ่งศักดิ์สิทธิ์ซึ่งสิ่งสถิต ณ หิ้งบนบ้านเจ้ากวน และทำการขออนุญาต เอาเสื้อสมัยโบราณซึ่งแขวงอยู่ข้างหิ้งมอบให้เจ้ากวน และบรรดาแสนได้สวมใส่ เจ้ากวน และคณะแสนจะเดินนำหน้าขบวนผีตาโขนไปยังวัดโพนชัยแห่รอบวัด 3 รอบ ก่อนแยกย้ายกลับบ้าน

กระทั่งคล้ายบายบรรดาผีตาโขนจากทุกหมู่บ้านจะมารวมกันที่วัดโพนชัยกันอีกครั้ง ก่อนออกเดินไปตามถนนผ่านตลาด อำเภอด่านซ้าย ไปยังจุดที่จะทำพิธีเปิดงาน ปกติใช้ สนามหญ้าโรงเรียนชุมชนบ้านด่านซ้าย อำเภอด่านซ้าย พอได้เวลาเปิดงาน ผู้เป็นประธานจัดงานจากหน่วยงานราชการจะกล่าวเปิดงาน หลังจากนั้นขบวนผีตาโขนจะเดินทางกลับไปยังวัดโพนชัย ก่อนที่ขบวนผีตาโขนจะแยกย้าย พวกกันแห่ไปตามละแวกหมู่บ้านเพื่อเล่นผีตาโขนกันอย่างสนุกสนาน

วันที่สองของงาน พวกผีตาโขนจะเริ่มเล่นกันที่วัด และออกเดินไปตามละแวกบ้านต่างๆ ตั้งแต่เช้ามีตจนถึงบ่าย บรรดาผีตาโขนใหญ่และเล็ก ตลอดจนผู้มาร่วมงาน จะไปร่วมกัน ณ จุดที่จะอัญเชิญพระเวสสันดรและพระนางมัทรีเข้าเมืองเพื่อทำพิธีอัญเชิญและบายศรีสู่ขวัญพระเวสสันดรและพระนางมัทรีเสร็จ จะร่วมกันแห่เมืองไปยังวัดโพนชัย เมื่อแห่รอบบริเวณวัด 3 รอบเป็นอันเสร็จพิธี

ภายหลังการร่วมขบวนแห่ดังกล่าวแล้ว บรรดาผู้เล่นผีตาโขนจะนำเครื่องเล่นทั้งผีตาโขนใหญ่และผีตาโขนเล็กพร้อมอุปกรณ์ต่างๆ ที่ใช้เล่นไปทิ้งที่ลำแม่น้ำหมันใกล้วัดโพนชัย หรือถอดกองรวมกันไว้ตามโคนต้นไม้ที่นอกวัดแห่งใดแห่งหนึ่ง เพราะเชื่อว่าเป็นการช่วยให้หายเสนียดจัญไร แต่ปัจจุบัน มีบางคนนำเครื่องแต่งกายผีตาโขนเล็กไปเก็บไว้ที่บ้านของตนที่มีดิด เพื่อจะได้นำมาใช้อีกในโอกาสต่อไป เป็นอันเสร็จการเล่นผีตาโขน ส่วนตอนเย็นจุดบั้งไฟเพราะเชื่อว่าจะช่วยให้พระยาแถนผู้เป็นเทวดาอยู่บนฟ้าได้คลบันดาลให้ฝนตก

สิ่งที่น่าสังเกตคือ เมื่อทางราชการได้เข้าไปมีส่วนในการเล่นผีตาโขนนับจากปี พ.ศ.2529 เป็นต้นมา กระทั่งปัจจุบัน ภาคเอกชนโดยเฉพาะกลุ่มพ่อค้านักธุรกิจเข้ามา มีบทบาทมากขึ้น ดังเห็นจากป้ายโฆษณาและประชาสัมพันธ์สินค้าต่างๆ ดิดเรียงรายในงาน นอกจากนี้ยังมีกรออกร้านจำหน่ายสินค้านาชนิต ส่วนผู้ร่วมขบวน นอกจากชาวบ้านที่ศรัทธาในบุญหลวงแล้ว ยังมีกลุ่มนักท่องเที่ยวทั้งไทยและต่างประเทศเข้ามาชมมากมาย ภาครัฐที่รับผิดชอบงานจึงเพิ่มแสงสีเสียงในการจัดงาน ด้วยการเปิดเพลงสมัยใหม่ ประกอบขบวนแห่ มีการเพิ่มสีสันด้วยการประดิษฐ์หน้ากากผีตาโขนให้มีสีฉูดฉาด เริ่มมอง

เรื่องเพศที่แสดงเป็นสิ่งไม่ดีเพราะอาจทำให้นักท่องเที่ยวที่เข้ามาเที่ยวในงานมองว่าจาด จึงพยายามไม่ให้มีการแสดงออกเรื่องเพศตามประเพณีที่เคยปฏิบัติมา เป็นต้น

การเล่นผีตาโขนในงานบุญหลวงจึงกลายเป็น “ปาร์ตี้ผีตาโขน” ความหมายเดิมที่มีอยู่ในงานประเพณีจึงเปลี่ยนไป ทั้งในแง่ความหมายของผีตาโขนและงานบุญหลวง ที่เด็กรุ่นใหม่แทบไม่ได้ให้ความสำคัญ เพราะเข้าใจผิดคิดว่าเป็นเทศกาลการละเล่นที่สนุกสนานอย่างเดียว

“ผีตาโขน” : ความสัมพันธ์ที่โยงใย กับ ภาพเขียนสีผาแต้ม และ “ปู่เยอ ย่าเยอ” ?

จากลักษณะหน้ากากผีตาโขนที่ทำขึ้นจากทวดหนึ่งข้างเหนียว สานด้วยไม้ไผ่แล้วนำมาเย็บต่อกันเข้ากับส่วนโคนของก้านมะพร้าวที่ตากเป็นรูปหน้ากากผี ทำให้จินตนาการถึงสัญลักษณ์รูปสามเหลี่ยมสองรูปต่อกันหรือรูปสามเหลี่ยมต่อกับรูปสี่เหลี่ยม มีหลายขนาดหลายรูปแบบ ทั้งเขียนระบายสีทึบและลายเส้น หรือเขียนเรียงเป็นแถวกันนับได้จำนวน 27 ภาพ ที่ปรากฏบนแหล่งภาพเขียนสีผาแต้ม อำเภอโง้งเจียม จังหวัดอุบลราชธานี (เพยาว์ เข็มขนาด และพิสิฐ เจริญวงศ์, 2530.) ว่าน่าจะมีส่วนสัมพันธ์และคล้ายกับการเล่นผีตาโขนด่านซ้าย (ประสิทธิ์ เอื้อตระกูลวิทย์, 2537.) ดังนั้น จึงเป็นไปได้หรือไม่ที่สัญลักษณ์ดังกล่าว คือสัญลักษณ์ของคนในพิธีกรรมที่โปกหัวใส่หน้ากากแล้วแต่งตัวให้แตกต่างจากวิถีชีวิตปกติ (สุจิตต์ วัฒนเทศ, 2543, 33.) ที่ปรากฏมาตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์

นอกจากนี้ หากย้อนความเป็นมาบรรพบุรุษของคนด่านซ้ายจะพบว่า เป็นกลุ่มคนที่อพยพมาจากหลวงพระบาง ดังเห็นได้จากภาษาและการใช้คำ ตลอดจนขนบธรรมเนียมจารีตต่างๆ ของคนท้องถิ่นนี้มีส่วนคล้ายกับคนหลวงพระบางอย่างมาก ประกอบกับ หากพิจารณาถึงความเชื่อเรื่อง “ปู่เยอ ย่าเยอ” ของคนหลวงพระบาง ยิ่งทำให้เห็นความสัมพันธ์กับการเล่นผีตาโขนของด่านซ้ายอย่างมีอาจหลีกเลี่ยงได้

ที่มาของความเชื่อ “ปู่เยอ ย่าเยอ” ปรากฏอยู่ในตำนาน เรื่องเล่า และงานศึกษาอยู่หลายสำนวน (อาทิ ดำรงพล อินทร์จันทร์, 2545., พงศาวดารล้านช้าง, 2506. และ Archaimbault, 1964.) สรุปโดยย่อคือ “ปู่เยอ ย่าเยอ” เป็นผู้ที่ทำหน้าที่ดูแลทุกข์สุขของชาวบ้าน เป็นข้ารับใช้ขุนบรมแห่งเมืองแลน เมื่อตายไปได้รับการเชิดชูให้เป็นผีคอยปกป้องรักษาเมือง ต่อมาเมื่อลูกชายของขุนบรมสร้างเมือง จึงได้สร้างเมืองตามแบบอย่างเมืองแลน พร้อมทั้งสร้างที่ประดิษฐานให้กับ “ปู่เยอ ย่าเยอ” จึงเท่ากับ ปู่เยอ ย่าเยอเปรียบได้ดังผีบรรพบุรุษที่คอยปกป้องรักษาเมืองนั่นเอง

นอกจากนี้ “ปู่เยอ ย่าเยอ” ยังมีบทบาทสำคัญต่อคนลาวหลวงพระบางอย่างมาก โดยจะประกอบพิธีขึ้นในช่วงงานบุญปีใหม่เดือน 5 และจัดพิธีเลี้ยง “ปู่เยอ ย่าเยอ” ในเดือน 6 ซึ่งจะมีขบวนแห่พ้อนเดินรำพร้อมสวมหน้ากากแดงที่ชื่อ “ปู่เยอ ย่าเยอ” โดยมีจุดมุ่งหมายสำคัญเพื่อแสดงความเคารพต่อผีบรรพบุรุษและขอผีบรรพบุรุษคอยคุ้มครองให้ตนเองครอบครัว และชุมชน อยู่เย็นเป็นสุข

หากทว่าในโลกทัศน์ของชาวด่านซ้ายจะมีเฉพาะกลุ่มคนรุ่นผู้เฒ่าผู้เท่านั้นที่มองว่า “ปู่เยอ ย่าเยอ” เป็นความเชื่อที่สัมพันธ์กับการละเล่นผีตาโขน เนื่องจาก พื้นฐานความเชื่อดั้งเดิมชาวด่านซ้ายก็เชื่อเป็นทุนเดิมอยู่แล้วว่า คนรุ่นบรรพบุรุษของพวกตนเป็นกลุ่มคนที่อพยพลาวจากเมืองหลวงพระบาง สังเกตได้จากภาษาและพิธีหลายหลายอย่างที่มีลักษณะคล้ายๆ กัน ขณะที่คนรุ่นใหม่ โดยเฉพาะกับกลุ่มวัยรุ่นหาได้เข้าใจความหมายดังกล่าวไม่

จากหลักฐานทางโบราณคดีที่ผาแต้มประกอบกับข้อสันนิษฐานต่างๆ ที่ตั้งมา แสดงให้เห็นว่า พิธีกรรมหรือการละเล่นที่เกี่ยวข้องกับการสวมหน้ากากดำเนินมาตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ ขณะที่ ความเชื่อ “ปู่เยอ ย่าเยอ” ของคนลาวเมืองหลวงพระบาง ดูจะเป็นสิ่งที่สะท้อนให้เห็นความสัมพันธ์ของพิธีกรรมและการละเล่นที่เกี่ยวข้องกับหน้ากากที่แฝงไปด้วยความเชื่อผีบรรพบุรุษ ทั้งหมดดูเป็นเรื่องบังเอิญที่เข้าได้ดีกับการเล่นสวมหน้ากากผีของคนด่านซ้ายที่เรียกว่า “ผีตาโขน” ได้อย่างดียิ่ง

ผีตาโขน : ความหมายเบื้องหลังหน้ากาก

จากที่กล่าวมาทำให้เห็นว่า เปลือกนอกของการเล่นผีตาโขนด่านซ้ายที่สนุกสนานในปัจจุบัน กลับแฝงไปด้วยความหมายและสาระสำคัญมากมาย โดยสรุปดังนี้

ประการแรก ผีตาโขนน่าจะเป็นพิธีกรรมที่มีมาตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ (ประสิทธิ์ เอื้อตระกูลวิทย์, 2537.) ที่สะท้อนให้เห็นวิถีชีวิตในสังคมเกษตรกรรมที่ต้องพึ่งพาธรรมชาติเป็นหลักและความเชื่อในเรื่องผีบรรพบุรุษที่มีส่วนสัมพันธ์กับ “ปู่เยอ ย่าเยอ” ดังเห็นได้ชัดเจนจากช่วงเวลาจัดขึ้นอยู่ในช่วงรอยต่อของฤดูกาลทำนา กล่าวคือ การเล่นผีตาโขนมักจัดขึ้นในราวเดือน 7-8 ซึ่งเป็นเดือนที่ชาวบ้านเริ่มลงมือหว่านข้าวในนาได้เพียงเดือนเดียว ถ้าข้าวที่ขึ้นยังไม่กล้าแกร่ง หากฝนทิ้งช่วง อาจส่งผลต่อข้าวกล้าในนา วิธีการหนึ่งที่พอจะพึ่งพาได้คือการเล่นผีตาโขนเพื่อเป็นการขอฝน ดังเห็นได้จากการใช้เครื่องเพศ

ที่ใช้เล่นประกอบผีตาโขน ซึ่งเป็นสัญลักษณ์ของการเกิดและความอุดมสมบูรณ์ เพราะชาวบ้านเชื่อว่าการเล่นนี้จะทำให้ฝนฟ้าตกต้องตามฤดูกาล และยิ่งเล่นมากเท่าไร น้ำฝนยิ่งมากขึ้นเท่านั้น หรือเห็นได้จากการจุดบั้งไฟเพื่อขอฝนจากแดนในชั้นตอนสุดท้ายของการเล่นผีตาโขน

ประการที่สอง การเล่นผีตาโขนยังถือเป็นธรรมเนียมปฏิบัติของชาวด่านซ้าย เพราะเชื่อกันว่า หากไม่ประกอบพิธีอาจเกิด “ชะง่า” หรือผีดจาริตของหมู่บ้านทำให้มีเหตุเภทภัยต่างๆ นานา เช่น ฝนแล้ง สัตว์เลี้ยงล้มตาย และคนในชุมชนเกิดความเดือดร้อน เพราะชาวด่านซ้ายถือว่า การเล่นผีตาโขนเปรียบเสมือนการบูชาภูตผีวิญญาณและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ โดยเฉพาะความเชื่อต่อผีบรรพบุรุษและ “ผีเจ้านาย” โดยสื่อผ่านพิธีกรรมและขั้นตอนต่างๆ ของการเล่นผีตาโขนที่ต้องผ่านความเห็นชอบหรือต้องให้ “เจ้ากวน” และ “เจ้าแม่นางเทียม”^๖ รับรู้หรือเป็นผู้ดำเนินการประกอบพิธี หรือแม้กระทั่งการสร้างและการเล่นผีตาโขนใหญ่ที่วางระเบียบและกฎเกณฑ์ไว้มากมายก็สะท้อนให้เห็นความสำคัญของ “ผีเจ้านาย” ผ่านระบบความเชื่อ “เจ้ากวน” นั่นเอง

ประการต่อมา เมื่อพุทธศาสนาเข้ามามีบทบาทในสังคมเกษตร ผีตาโขนจึงถูกผนวกเข้าไปเป็นส่วนหนึ่งของพิธีกรรมบุญหลวง ดังนั้น หน้าที่สำคัญของผีตาโขนในบุญหลวงคือการหลอกล่อสิ่งชั่วร้ายทั้งปวงให้พลัดพลัดกับการละเล่นของผีตาโขน จนสิ่งที่จะสร้างความวุ่นวายขัดขวางการทำพิธีกรรมต่างๆ ทำให้งานดำเนินไปอย่างราบรื่น

ประการท้ายสุด ในบริบทของการเปลี่ยนแปลงทางสังคมในยุคปัจจุบัน การเล่นผีตาโขนยังเป็นอีกตัวอย่างหนึ่งของการนำวัฒนธรรมมาเป็นสินค้าได้เป็นอย่างดี ด้วยการเสนอภาพลักษณ์ของผีตาโขนให้เป็นเอกลักษณ์อย่างหนึ่งของอำเภอด่านซ้ายเพื่อดึงดูดนักท่องเที่ยว

จึงอาจกล่าวได้ว่า ผีตาโขนอำเภอด่านซ้ายก็คือปรากฏการณ์ทางวัฒนธรรมหนึ่งที่มีรากฐานความคิดวางอยู่บนความเชื่อของพิธีกรรมและการละเล่นโบราณ ที่มีการปรับเปลี่ยนทั้ง “ชื่อ,” “รูปแบบ” และ “ความหมาย” ไปตามบริบททางสังคมและวัฒนธรรมที่เปลี่ยนไป

^๖ ร่างทรงวิญญาณผีเจ้านาย ผู้ทำหน้าที่เป็นสื่อกลางติดต่อระหว่างโลกของวิญญาณกับโลกมนุษย์

ขอขอบคุณ :

โครงการวิจัยและอบรมเชิงปฏิบัติการทางประวัติศาสตร์ โบราณคดี และชาติพันธุ์ โดย สำนักงานสนับสนุนการวิจัยแห่งชาติ, ชาวด่านซ้าย และ รองศาสตราจารย์ ปราณิ วงษ์เทศ ที่ให้คำแนะนำในการเขียนบทความชิ้นนี้

บรรณานุกรม

กาญจนา สวนประดิษฐ์

ไม่ระบุปี ผิดาโชน : ศึกษาเฉพาะกรณีอำเภอด่านซ้าย, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิตวิชาเอกไทยคดีศึกษา (เน้นมนุษยศาสตร์) มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม.

ดำรงพล อินทร์จันทร์

2545 “ปู่เยอ ย่าเยอ : ตำนานบรรพบุรุษสิ่งศักดิ์สิทธิ์ประจำเมืองและบริบทการเปลี่ยนแปลงแห่งหลวงพระบาง,” ไทยคดีศึกษา 18, 2
พฤศจิกายน-มกราคม : 53-61.

ประสิทธิ์ เอื้อตระกูลวิทย์

2537 “ผิดาโชน : แนวคิดใหม่จากมุมมองการศึกษาชาติพันธุ์วิทยา-โบราณคดี,” เมืองโบราณ 20,1 มกราคม-มีนาคม : 136-144.

พงศาวดารล้านช้าง

2506 ประชุมพงศาวดาร เล่ม 2, กรุงเทพฯ : อรุณสภา.

พเยาว์ เข็มขนาด และพิสิฐ เจริญวงศ์

2530 “นำชมศิลปะถ้ำผาแต้มโขงเจียม,” ศิลปากร 31, 1, มีนาคม-เมษายน : 4-35.

สุจิตต์ วงษ์เทศ

2543 เบิ่งสังคัมและวัฒนธรรมอีสาน, กรุงเทพฯ : พิงแคง พรินต์ติ้ง เซ็นเตอร์.

Archambault, Charles

1964 “Religious Structure in Laos,” Journal of the Siam Society, 52 : Bangkok. pp 57-74.

Abstract

Phe Ta Khon : Identification and Meaning Behind the Head-Mask

Phe Ta Khon of Dansai, Loei, is a play; a part of Boon Phraves ceremonies in which performers were awful head-masks that resemble ghosts. Some theories indicate that it evolved from archaic rituals relating to Phra Tam cave paintings and was connected to 'Phou Yeuo Ya Yeuo' of Laos-Lung Prabang belief. Nowadays, social contexts have changed causing the form and meaning of Phe Ta Khon to adapt. Finally, it is now deemed as a festival for tourism and the traditional meaning has been deserted.